

Monika Ziolo, Elżbieta Badach

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA W POLSCE NA TLE KRAJÓW UNII EUROPEJSKIEJ

*NON-AGRICULTURAL BUSINESS ACTIVITY IN POLAND IN COMPARISON
WITH OTHER EUROPEAN UNION COUNTRIES*

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, pozarolnicza działalność gospodarcza

Key words: rural area, other gainful activity, non-agricultural economic activities

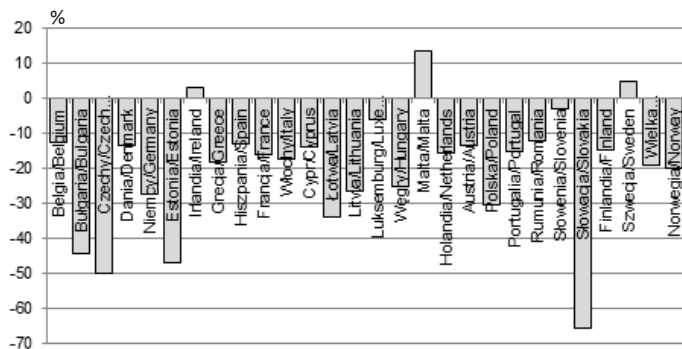
Abstrakt. Celem badań było przedstawienie zakresu i kierunków pozarolniczej działalności gospodarczej gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej. Badano zmiany liczby gospodarstw rolnych z 27 krajów UE w latach 2003-2010. Największa zmiana wystąpiła na Słowacji, w której w porównaniu z 2003 r. liczba gospodarstw w 2010 r. zmniejszyła się o 2/3. Wskazano również dominujące formy działalności pozarolniczej. Wskazano kraje, w których nierolnicza działalność gospodarcza prowadzona przez gospodarstwa rolne była najbardziej zróżnicowana. Największe zróżnicowanie pod względem pozarolniczej działalności zaobserwowano w Estonii, w której rolnicy zajmowali się głównie rękodzielną i obróbką drewna. Natomiast w Szwecji, Słowenii, Polsce i na Litwie dodatkową działalność stanowiła głównie praca najemna i przetwórstwo produktów rolnych. Zaobserwowano zależność pomiędzy wielkością gospodarstwa a rodzajem podejmowanej działalności pozarolniczej. Właściciele gospodarstw powyżej 10 ha podejmowali znacznie częściej dodatkową pracę najemną, pozostali trudnili się głównie przetwórstwem produktów wytworzonych w gospodarstwie.

Wstęp

Przemiany w rolnictwie i strukturze agrarnej, zmiany warunków produkcji i sprzedaży produktów rolniczych spowodowały konieczność poszukiwania nowych możliwości zarobkowania [Otlowska 2009]. Praca w rolnictwie miała i ma charakter wielofunkcyjny, a pozyskiwaniu dochodów z działalności rolniczej towarzyszy korzystanie także z innych źródeł dochodów. Zjawisko jest bardzo często nazywane wielofunkcyjnością, wieloaktywnością (*pluriactivity*) i wielozawodowością rolnika lub rodziny rolniczej. W tym kontekście pojawia się też termin „dywersyfikacja ekonomiczna gospodarstw rolniczych” [Wilkin 2012]. Podstawowym czynnikiem skłaniającym rolników do podejmowania działalności pozarolniczej jest chęć poprawy wyników finansowych, ograniczenie sezonowości dochodów, a więc poprawienie płynności finansowej [Brelík, Kurdyś-Kujawska 2011].

Zagadnienie wielozawodowości rolników jest szczególnie istotne w Polsce, w 2009 r. polscy rolnicy stanowili 20% osób zatrudnionych w rolnictwie EU-27, co odpowiadało 2,2 mln pracowników pracujących w pełnym wymiarze czasu pracy. Wraz z Rumunią (odpowiednio 19% i 2,1 mln), Włochami (10% i 1,2 mln), Hiszpanią i Francją (po 8% i 0,9 mln), Polska zatrudniała prawie 2/3 rolników wśród wszystkich krajów UE-27. Pomimo utrzymującego się nadal wysokiego zatrudnienia, w latach 2000-2009 obserwowano spadek zatrudnienia w rolnictwie we wszystkich państwach członkowskich. Największy wystąpił w Estonii (-55%), Bułgarii (-48%) i Słowacji (-43%). Najmniejszy zaś w Grecji (-3%) i Irlandii (-4%) [Olsen 2010]. Wśród pięciu państw członkowskich o największym zatrudnieniu w sektorze rolnym zatrudnienie spadło o: 11% w Polsce, 41% w Rumunii, 16% we Włoszech i 17% w Hiszpanii i Francji.

Tendencję spadkową obserwuje się również w przypadku liczba gospodarstw w poszczególnych krajach członkowskich (rys. 1). Z wyjątkiem Irlandii, Malty i Szwecji, w których liczba gospodarstw w okresie 2003-2010 wzrosła, w pozostałych krajach odnotowano spadek liczby gospodarstw. Największe zmiany w liczbie gospodarstw, na podstawie danych Eurostatu, zaobser-

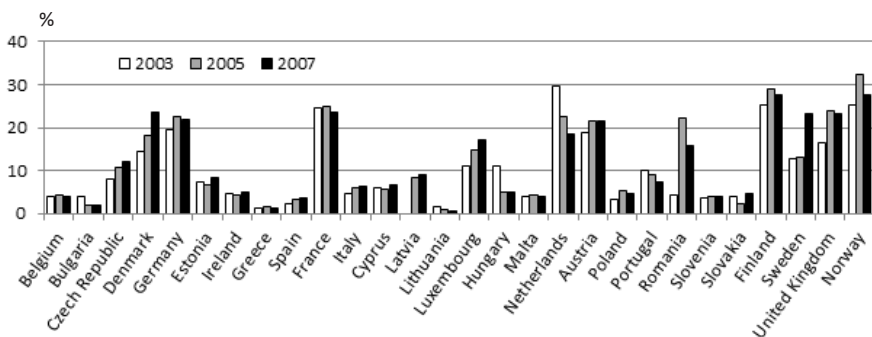

Rysunek 1. Zmiany liczby gospodarstw funkcjonujących w 2010 r. w krajach UE w porównaniu do 2003 r.
 Figure 1. Changes of the farms number operating in 2010 in the EU compared to 2003
 Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostat, Agricultural holdings, 2000-2010
 Source: own calculation based on Eurostat, Agricultural holdings, 2000-2010

wowano na Słowacji – z około 72 tys. do 24,5 tys. gospodarstw. W Bułgarii, Czechach i Estonii liczba gospodarstw rolnych zmniejszyła się o około 45%. Spadek liczby gospodarstw rolnych mógł być związany ze zmianami technicznymi w sektorze rolnym, jak również ze zmianami związanymi z restrukturyzacją gospodarstw, starzeniem się właścicieli gospodarstwa, co często prowadzi do upadku mniejszych gospodarstw.

W związku z tak dużym udziałem Polski w zatrudnieniu w sektorze rolnym istotne jest przeanalizowanie tendencji zachodzących na krajowym rynku, jak również porównanie działań podejmowanych przez polskich rolników z działaniami w pozostałych krajach członkowskich. Badania wielofunkcyjności gospodarstw w aspekcie ekonomicznym i socjologicznym prowadzone są przez pracowników Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN [Kłodziński 2008, Bład 2011] oraz Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej [Goraj i in. 2012, Zegar 2006].

Niezależnie od wielkości gospodarstwa i rodzaju prowadzonej działalności, wielu właścicieli poszukuje dodatkowego źródła dochodu w pozarolniczej działalności definiowanej przez Kołodziejczyka [2004] jako wykorzystanie zasobów (kapitałowych, siły roboczej, gruntów), którymi dysponuje gospodarstwo rolne, do prowadzenia dodatkowej działalności bezpośrednio niewiązanej z rolnictwem. Dochód spoza gospodarstwa odgrywa istotne znaczenie w przypadku pogarszającej się sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych, ponieważ pozwala na uzyskanie dodatkowych środków. Bański [2006] uważał, że podstawowym warunkiem rozwoju obszarów wiejskich jest wzrost ich różnorodności przez wzbogacanie struktury funkcji społeczno-gospodarczych. Niezbędny jest rozwój funkcji gospodarczych innych niż rolnicze. Mogą to być m.in. usługi, turystyka, mieszkalnictwo, leśnictwo, przemysł. Szansa uzyskania dodatkowego dochodu wykorzystywana jest we wszystkich krajach UE, różny jest natomiast odsetek gospodarstw

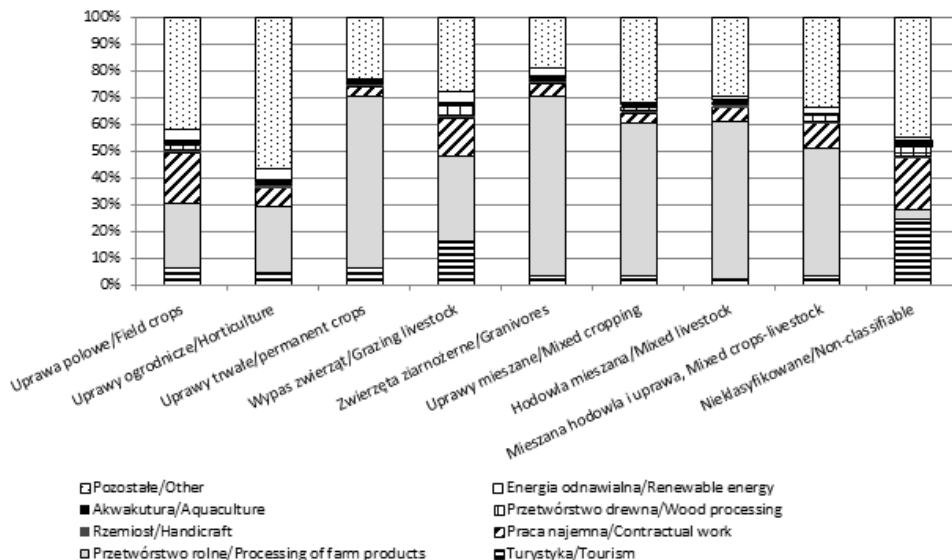

Rysunek 2. Odsetek gospodarstw rolnych prowadzących dodatkową działalność zarobkową inną niż produkcja rolna w latach 2003-2007
 Figure 2. Farms with another gainful activity other than agricultural production, 2003-2007
 Źródło: jak na rys. 1
 Source: see fig. 1

podejmujących dodatkową działalność (rys. 2). Największą przedsiębiorczością wykazywali się rolnicy w Norwegii, Finlandii, Francji, Holandii, Niemczech, Wielkiej Brytanii i Danii. Porównując dane z 2007 r. z danymi z 2003 r., w siedmiu spośród analizowanych krajów zmniejszył się odsetek gospodarstw, które podejmowały pozarolniczą działalność gospodarczą. W sześciu przypadkach nie był on większy niż 2%, tylko w Holandii ponad 11% gospodarstw zrezygnowała z prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej.

Analizy przeprowadzone przez Eurostat przewidziały następujące rodzaje działalności pozarolniczej: turystyka, rękodzieło, przetwórstwa produktów rolnych, obróbka drewna, akwakultura, pozyskiwanie energii ze źródeł odnawialnych, praca najemna. Największy odsetek gospodarstw, które podjęły pozarolniczą działalność stanowiły te trudniące się turystyką w Wielkiej Brytanii (46,8%), rękodzielnictwem w Estonii (11,2%), przetwórstwem drewna w Estonii (27,1%), przetwórstwem spożywczym na Malcie i Cyprze (odpowiednio 93,8 i 92,5%). Akwakultura najpopularniejsza była w Polsce, pozyskiwanie energii ze źródeł odnawialnych w Luksemburgu (52,8%), prace najemne w Bułgarii (72,8%), zajęcia pozarolnicze inne niż wymienione we Francji (71,8%) [eurostat.ec.europa.eu].

Istotne znaczenie podczas podejmowania decyzji o prowadzeniu działalności pozarolniczej ma rodzaj prowadzonej działalności rolniczej. Rodzaj hodowli i uprawy może również wpływać na decyzje dotyczące dywersyfikacji działalności. Prace zlecone często podejmują rolnicy pracujący w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych, a przetwórstwo produktów rolnych jest dodatkowym źródłem dochodu w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach trwałych. Rozwój turystyki związany jest głównie z gospodarstwami specjalizującymi się w wypasie zwierząt (rys. 3). Badając powiązanie działalności pozarolniczej z wielkością gospodarstwa można zaobserwować, iż wielkość gospodarstwa wpływa na rodzaj podejmowanej działalności. Gospodarstwa do 10 ha specjalizują się głównie w przetwórstwie produktów rolnych, natomiast członkowie większych gospodarstw powyżej 10 ha podejmują dodatkową pracę najemną (rys. 4). Z wielkością gospodarstwa ściśle związany jest czas przeznaczony na pracę w rolnictwie. W

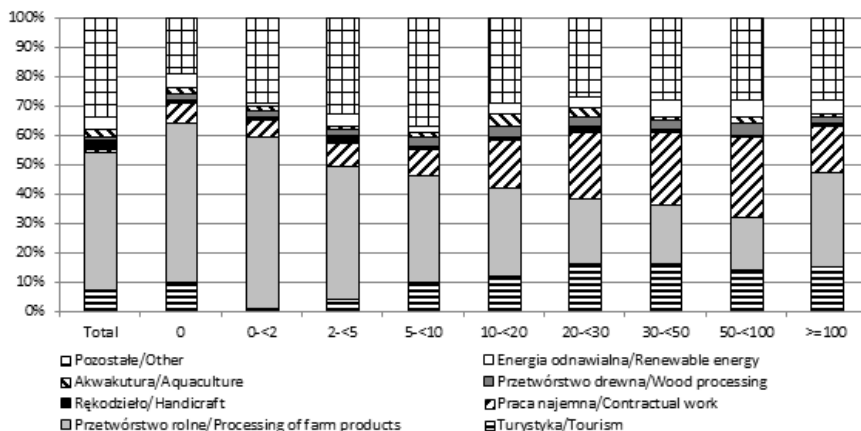

Rysunek 3. Gospodarstwa prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą według specjalizacji gospodarstw w krajach Unii Europejskiej w 2007 r.

Figure 3. Frequency of diversification activities according to the farm specialization EU-27 in 2007

Źródło: opracowanie własne na podstawie Economic analysis... 2008

Source: own study based on Economic analysis... 2008

Rysunek 4. Zróżnicowanie pozarolniczej działalności gospodarczej w krajach Unii Europejskiej w zależności od wielkości gospodarstwa (ha) w 2007 r.

Figure 4. Frequency of the types of diversification activities according to the size of the farm (ha) EU-27-2007

Źródło: jak na rys. 3

Source: see fig. 3

2005 r. w krajach UE jedynie 15% właścicieli pracowało w rolnictwie w pełnym wymiarze czasu pracy w porównaniu do czasu pracy osoby zatrudnionej poza rolnictwem. W gospodarstwach poniżej 10 ha więcej niż połowa właścicieli pracowała w wymiarze czasu mniejszym niż 50% pełnego wymiaru czasu pracy, co stwarzało możliwość podejmowania dodatkowej działalności [Economic analysis... 2008].

Celem badań było przedstawienie zakresu i kierunków pozarolniczej działalności gospodarczej gospodarstw rolnych w krajach UE.

Material i metodyka badań

Podstawową metodą badań była analiza porównawcza, zastosowano również wybrane metody statystyki opisowej. Uwzględnione w analizie dane pochodzą z materiałów Eurostatu [eurostat.ec.europa.eu]. Badaniami objęto 27 krajów, członków UE, a zakres badań dotyczył działalności pozarolniczej prowadzonej na ich terenie w 2007 r. W analizie uwzględniono następujące zmienne:

- X_1 – odsetek gospodarstw zajmujących się przetwórstwem produktów rolnych,
- X_2 – odsetek gospodarstw prowadzących działalność usługowa z wykorzystaniem własnego sprzętu,
- X_3 – odsetek gospodarstw oferujących usługi turystyczne,
- X_4 – odsetek gospodarstw wytwarzających energię odnawialną,
- X_5 – odsetek gospodarstw zajmujących się obróbką drewna,
- X_6 – odsetek gospodarstw wytwarzających rękodzieło,
- X_7 – odsetek gospodarstw zajmujących akwakulturą,
- X_8 – odsetek gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą,
- X_9 – odsetek gospodarstw prowadzących inną działalność pozarolniczą.

Zmienne X_1 - X_7 i X_9 dotyczą gospodarstw, które podjęły pozarolniczą działalność gospodarczą w danym kraju, natomiast zmienna X_8 stanowi odsetek ogółu gospodarstw w danym kraju.

W analizie wskazano państwa, w których właściciele gospodarstw podejmują działalność dodatkową w celu powiększenia dochodu. Wyróżniono kraje, które podjęły bardziej zróżnicowaną działalność gospodarczą. W przygotowanym rankingu wyżej znalazły się kraje, w których rolnicy zdywersyfikowali działalność pozarolniczą, natomiast niżej kraje, w których właściciele gospodarstw skupiali się na jednym rodzaju działalności pozarolniczej.

Ze względu na założenia zastosowanej metody obliczono współczynnik zmienności w celu wyeliminowania ze zbioru zmiennych cech odznaczających się zbyt małą zmiennością $V(X_j) < 0,1$ (tab. 1). Analiza zróżnicowanych zmiennych wymagała zastosowania metody, która umożliwiała porównywanie zmiennych o różnych wartościach i o różnym stopniu zmienności. W tym celu wykorzystano jedną z metod wielowymiarowej analizy porównawczej (WAP) – metodę unitaryzacji zerowanej zaproponowaną przez Kukulę [2000].

Według jednej z definicji zadaniem WAP jest uporządkowanie względnie jednorodnego zbioru obiektów (lub cech) w celu podejmowania decyzji dotyczących wyboru obiektu (lub cechy), według z góry ustalonego kryterium [Borys 1982]. W badaniach ekonomicznych porównuje się różne obiekty i ustala się między nimi określony porządek. W przypadku metody WAP najczęściej wykorzystywanymi obiektami są kraje, regiony, ale i jednostki administracyjne, przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe.

Tabela 1. Podstawowe charakterystyki zmiennych wybranych do analizy

Table 1. Basic characteristics of the variables selected for analysis

Zmienna/ Variable	Max./ Maximum	Min./ Minimum	Średnia/ Average	Odchylenie standardowe/ Standard deviation	Współczynnik zmienności/ Coefficient of variation
	%				
X_1	93,8	1,6	32,59	30,26	92,9
X_2	72,8	0	24,19	18,69	77,3
X_3	46,8	0	12,62	10,61	84,0
X_4	52,8	0	6,16	12,44	201,9
X_5	27,1	0	5,45	6,91	127,6
X_6	11,2	0	2,91	3,05	105,2
X_7	10,2	0	1,19	2,03	126,8
X_8	27,6	0,7	11,28	8,61	76,3
X_9	75,6	0	30,17	23,69	78,5

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Tabela 2. Ranking krajów unii Europejskiej pod względem prowadzonej pozarolniczej działalności gospodarczej w 2007 r.

Table 2. Ranking of the European Union countries in terms of non-agricultural activities carried out in 2007

Lp./No	Kraj/Country	Q_i^*	Lp./No	Kraj/Country	Q_i^*
1	Estonia/Estonia	3,97	15	Austria/Austria	2,35
2	Szwecja/Sweden	3,60	16	Belgia/Belgium	2,29
3	Słowenia/Slovenia	3,40	17	Węgry/Hungary	2,22
4	Litwa/Lithuania	2,95	18	Francja/France	2,22
5	Polska/Poland	2,95	19	Holandia/Netherlands	2,02
6	Słowacja/Slovakia	2,84	20	Bułgaria/Bulgaria	2,00
7	Dania/Denmark	2,83	21	Rumunia/Romania	1,79
8	Wielka Brytania/United Kingdom	2,70	22	Hiszpania/Spain	1,73
9	Irlandia/Ireland	2,66	23	Cypr/Cyprus	1,69
10	Czechy/Czech Republic	2,66	24	Malta/Malta	1,68
11	Niemcy/Germany	2,62	25	Włochy/Italy	1,58
12	Luksemburg/Luxembourg	2,47	26	Grecja/Greece	1,56
13	Finland/Finland	2,45	27	Portugalia/Portugal	1,41
14	Łotwa/Latvia	2,42			

* Q_i – zmienna zagregowana/aggregate variable

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

W literaturze szerokie zastosowanie ma metoda unitaryzacji zerowanej – MUZ dla której formuła normalizacyjna dla stymulant, do których zakwalifikowano analizowane cechy jest następująca:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}}, \text{ gdy } X_j \in \{S\}, \quad (1)$$

gdzie: z_{ij} stanowi wartość unormowanych cech, takie że: $z_{ij} [0,1]$.

Zastąpienie zbioru cech, charakteryzujących dany obiekt, zmienną syntetyczną (zmienną agregatową Q_j), która stanowi sumę zmiennych z_{ij} pozwala określić stan zjawiska za pomocą jednej liczby. W przypadku pozarolniczej działalności najwyższą wartością możliwą do uzyskania przez kraj było 9. Sumowanie zmiennych unormowanych umożliwiło hierarchizację zbioru obiektów analizowanych, a tym samym przeprowadzenie badań porównawczych pod względem zróżnicowania państw UE ze względu na wybrane rodzaje działalności pozarolniczej podejmowanej przez gospodarstwa rolne.

Podsumowanie i wnioski

Powstanie i rozwój alternatywnych źródeł dochodu w rodzinach rolniczych wpływa korzystnie na rozwiązanie podstawowych problemów na terenach wiejskich. Przede wszystkim daje możliwość uzyskania dodatkowych dochodów, ale również daje zatrudnienie osobom bezrobotnym na terenach których pozyskanie pracy stwarza duże problemy. Zarówno w Polsce, jak i w pozostałych krajach UE tylko niektórzy rolnicy bardzo aktywnie poszukują dodatkowych możliwości zwiększenia dochodów.

Przeprowadzona analiza pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych wskazuje na jej duże zróżnicowanie w obszarze UE, co do rodzaju podejmowanej działalności i odsetka gospodarstw decydujących się podjąć takie działania. Odsetek gospodarstw podejmujących ten rodzaj aktywności waha się od 0,7% (na Litwie) do ponad 27% (w Finlandii) [Gralak 2011].

W świetle przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że pozarolnicza działalności gospodarstwa stanowi ważny element funkcjonowania gospodarstw rolnych zarówno w Polsce, jak i całej UE. Spośród możliwej do uzyskania oceny Q_i w przedziale 1-9 większość analizowanych krajów uzyskała niską wartość, pomiędzy 1,41 a 3,97, co świadczy, iż rolnicy rozpoczynają niechętnie nową działalność. Zaangażowanie rolników w działania alternatywne były największe w Estonii, w której rolnicy inwestowali środki w rękodzieło i obróbkę drewna. W Szwecji, Słowenii, Polsce, i na Litwie znaczny odsetek gospodarstw podejmował dodatkowe działania w celu zwiększenia dochodów. W krajach tych podejmowano aktywność w kilku obszarach głównie pracę najemną i przetwórstwo produktów rolnych. W krajach, które uzyskały najniższe pozycje w rankingu niewielki odsetek właścicieli angażował środki w jeden dodatkowy rodzaj działalności, najczęściej przetwórstwo spożywcze.

Dowiedziano, że rodzaj działalności podejmowanej przez gospodarstwa unijne i polskie znacząco się różni. Najchętniej podejmowaną działalnością w UE jest przetwórstwo produktów rolnych, podczas gdy w Polsce najwięcej rolników inwestuje w akwakulturę, pracę najemną, a znacznie mniej w turystykę. Duży odsetek właścicieli inwestował w inne działania pozarolnicze. W krajach zachodniej Europy widoczna była większa aktywność rolników w zakresie podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej. Polscy rolnicy również coraz aktywniej poszukują dodatkowych źródeł dochodu.

Literatura

- Bański J. 2006: *Geografia rolnictwa Polski*, PWN, Warszawa, s. 249.
- Brelík A., Kurdyś-Kujawska A. 2011: *Pozarolnicze inicjatywy przedsiębiorczości wśród właścicieli gospodarstw rolnych województwa zachodniopomorskiego*, Roczn. Nauk. SERiA, t. XIII z. 2.
- Błąd M. 2011: *Wielozawodowość w rodzinach rolniczych. Przyczyny, uwarunkowania i tendencje rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Borys T. 1982: *Przedmiot i podział statystyki i ekonometrii – artykuł dyskusyjny*, Wiadomości statystyczne, nr 5, s. 5-9.
- Gořaj L., Mańko S., Kambo K., Michalak P. 2012: *Poziom i struktura dochodów rodzin rolniczych z gospodarstw prowadzących rachunkowość w 2010 roku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Gralak K. 2011: *Turystyka jako forma dywersyfikacji w gospodarstwach rolnych w krajach UE*, Roczn. Nauk. SERiA, t. XIII, z. 2.
- Eurostat 2012. *Agricultural holdings, 2000-2010*, Brussels.
- Eurostat 2008. *Economic analysis of EU agriculture, Other gainful activities: pluriactivity and farm diversification in EU-27*, Brussels, eurostat.ec.europa.eu, dostęp 21.04.2013.
- Kłodziński M. (red.). 2008: *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Kołodziejczyk D. 2002: *Uwarunkowania społeczno-gospodarcze lokalnego rozwoju gospodarczego*, Studia i Monografie, IERiGŻ, nr 113, Warszawa.
- Kukuła K. 2000: *Metoda unitaryzacji zerowanej*, PWN, Warszawa, s. 79.
- Rural development in the European Union statistical and economic information report 2010*. 2010, Brussels, 31.
- Olsen O. 2010: *Employment in the agriculture sector down by 25% between 2000 and 2009*, Eurostat News Releases, nr 66.
- Ołowska A. 2009: *Zarobkowanie ludności bezrolnej (w świetle badań IERiGŻ-PIB)*, Roczn. Nauk. SERiA, t. XI, z. 2.
- Wilkin J. 2012: *Czy badanie wielozawodowości rodzin rolniczych ma sens?* *Więś i rolnictwo*, nr 2 (155), s. 146.
- Zegar J.S. 2006: *Źródła utrzymania rodzin związanych z rolnictwem*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Zolin M.B. 2011: *Diversification of Household Income in Rural Areas*, *The Open Geography Journal*, 4, s. 20.

Summary

The primary objective of the study is the analysis of non-agricultural activities of agricultural holdings in Poland and in the European Union. The object of the study was the economic activity of farmers in terms of specific farms, its spatial and temporal variations. There was considered the level of entrepreneurial farms in the EU and Poland in the years 2003-2007. There was pointed out the dominant form of non-agricultural activities. The elaborated ranking indicates countries where non-agricultural business activities of farms is the most diverse.

Adres do korespondencji
dr Monika Ziolo, dr Elzbieta Badach
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Al. Mickiewicza 21
31-120 Kraków
e-mail: mziolo@ar.krakow.pl